

Університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Троян Олександр Іванович

**СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ЯК МОРАЛЬНА ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ПРАВОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 12.00.01 - «Теорія та історія держави і права,
історія політичних та правових учень»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків 1995

AB 32.277

Дисертацією є рукопис.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00658196 (Z)

Робота виконана на кафедрі
Української академії внутрішніх справ

Науковий керівник - доктор юридичних наук, професор
Копейчиков Володимир Володимирович

Офіційні опоненти - доктор юридичних наук, професор
Козюбра Микола Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент
Погрібний Ігор Митрофанович

Провідна організація - Українська державна юридична академія

Захист відбудеться « 28 » 04 1995 р. о 14⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 02.24.01 в Університеті
внутрішніх справ (310080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету
внутрішніх справ.

Автореферат розісланий « 23 » 03 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Кириченко В.Є.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціальна справедливість належить до числа найбільш значних оціночних моральних критеріїв. Саме під гаслом боротьби за соціальну справедливість у різні періоди людської історії відбувалися бурхливі події, пов'язані з боротьбою людей за краще життя. Повстання рабів Стародавнього світу, релігійні війни середньовіччя, буржуазні революції з катуванням феодалних монархів, повстання пролетарів та інших знедолених проти своїх експлуататорів, переслідування людей за часів диктатури пролетаріату і сталінського тоталітаризму - всі ці та багато інших подібних дій, політичних акцій виправдовувалися посиленням на те, що все це було боротьбою за соціальну справедливість.

Значення соціальної справедливості не тільки як гасла, але, перш за все, як однієї з основних цілей суспільного розвитку, як гуманістичного критерію, компасу, що визначає, яким шляхом треба йти, і дозволяє звіряти правильність руху, у наш час значно зросло. Таке становище зумовлене тим, що соціальна справедливість - це одна з найбільш значних соціальних цінностей, що визнається людством, вона є невід'ємною часткою дійсно демократичного суспільства. Тому зараз, коли Україна стала на шлях формування громадянського суспільства, розвитку справжньої демократії, побудови демократичної правової соціальної держави, ідея соціальної справедливості набуває для нас не тільки теоретичного, але й великого практичного значення.

Розробка цієї теми особливо важлива зараз, коли Україна та інші держави колишнього СРСР здійснюють перші кроки на шляху переходу до ринкової економіки, відкритого суспільства, і з'являються різні висловлювання про те, нібито справедливість у своєму класичному розумінні вже не може служити нормою поведінки, що вона суперечить прийнятому у світі поняттю рівності, що, навпаки, зараз справедливість повинна виявляти себе найбільше в нерівності, і т.п. Достатньо навести з цього приводу висловлювання відомого московського публіциста Ю.Латиніної про те, що «прагнення до соціальної справедливості завжди було двигуном регресу... призвело до зруйнування дуже багато культур»¹, щоб одержати досить повне уявлення про значні розбіжності в поглядах на те, що таке соціальна справедливість

¹ Журн. «Новый мир», 1993. № 1. С. 37.

і яке місце вона займає в ідеологічному забезпеченні демократичних процесів у суспільстві.

До того ж обійти питання про соціальну справедливість, тим паче в умовах перехідного суспільства, підійти до її визначення з чисто прагматичних позицій, як це зробив Ленін, який заявив, що морально все те, що допомагає будувати комунізм, ніяк не можна. Не можна тому, що феномен соціальної справедливості має універсальний характер, впливає на безмежну кількість суспільних відносин, визначає самі суттєві ознаки держави, тим більше - правової, оскільки соціальна справедливість одвічно закладена у саму сутність права. Правильно зазначається в літературі, що право як форма і міра свободи і рівності виступає джерелом, уосвіденням, критерієм справедливості. Справедливість є невід'ємною ознакою права, свідченням того, є той чи інший припис дійсно виразом права чи це не що інше, як свавілля з боку держави, того чи іншого державного органу.¹

Цей органічний зв'язок права і справедливості особливо виявляє себе в умовах правової держави, всі основні ознаки, складові елементи якої безпосередньо підпадають під оцінку їхньої відповідності критерію справедливості. Зрозуміло, що це можливо тільки за умов правильного визначення того, що слід вважати соціальною справедливістю. Це важливо ще й тому, що у філософській, а також юридичній літературі існують різні визначення соціальної справедливості. Це й не дивно, коли взяти до уваги, що питання соціальної справедливості, її загальне розуміння і тлумачення кожної із складових цього поняття безпосередньо стосуються найважливіших питань організації суспільства, державотворення, практичного здійснення прав та свобод людини і громадянина тощо.

Тому не дивно, що в українській суспільній думці питання справедливості, як правило, тісно пов'язувалося зі статусом людини у суспільстві, з її духовною та матеріальною свободою, з національним визволенням. Саме в такому плані високі моральні цінності, зокрема справедливість, розглядалися в працях М.Костомарова і П.Куліша, Т.Шевченка і П.Юркевича, М.Драгоманова та І.Франка, у роботах Л.Українки, В.Винниченка, В.Липинського та інших авторів. Торкуючись питання реалізації принципу справедливості у державотворенні в Україні, В'ячеслав Липинський писав: «...Нація для нас - це всі

¹ Нерсесянц В.С. Право: многообразие определений и единство понятия. // Сов. государство и право, 1983. № 10. С. 29.

мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави, а не «пролетаріат», і не мова, віра, плем'я. Коли я пишу в цій книзі про нас «ми українські націоналісти», - то це значить, що ми хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі».¹

Підкреслюючи значення досліджуваної теми для України, слід окремо послатися на М.С.Грушевського, який у своїй праці «Наша політика» зробив спробу сформулювати етичні принципи політики, провідне місце серед яких по праву зайняв узагальнюючий принцип справедливості.²

Автор поданої дисертації, спираючись на положення видатних представників української суспільної думки, в міру своїх сил намагався продовжити дослідження принципу соціальної справедливості щодо його реалізації в умовах формування в Україні демократичної правової держави. Саме цим і зумовлена новизна й актуальність даного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб конкретно визначити, яким чином та в яких формах соціальної справедливості реалізується у демократичній правовій державі, як вона впливає на державно-правові відносини та інститути, притаманні саме цьому типу держави. У зв'язку з цим принцип соціальної справедливості розглядається в дисертації як етичний критерій кожного з елементів, які за різними параметрами характеризують державу як демократичну і правову.

У зв'язку з тим, що однаково детально у кандидатській дисертації всі ознаки правової держави під цим кутом зору дослідити неможливо, в роботі дисертант поставив перед собою такі завдання:

- беручи до уваги основні визначення соціальної справедливості, які мали місце в історії громадської думки, сформулювати ті її ознаки, які можуть виконувати роль критерію відповідних якостей демократичної правової держави;

- здійснити науковий аналіз основних напрямків і форм реалізації принципу соціальної справедливості в основних інститутах, які притаманні правовій державі;

¹ Історія філософії України. К., 1993. С. 458.

² Грушевський М. Наша політика. Львів, 1914.

- здійснити дослідження і сформулювати суть основних якостей соціальної справедливості, які б характеризували її у статусі основної моральної підвалини права, принципу його верховенства;

- проаналізувати основні лінії зв'язку соціальної справедливості з діючою в Україні системою прав і свобод людини і громадянина, яка є однією з основних вихідних ознак правової держави;

- розглядаючи народовладдя як суть демократичної правової держави, визначити роль соціальної справедливості у практичній реалізації інститутів народовладдя.

Методологічною і теоретичною основою дисертаційного дослідження є закони і категорії матеріалістичної діалектики, а також формально-логічний, порівняльний, структурно-функціональний, системний, історичний та спеціально-юридичні методи аналізу явищ, які охоплюються темою дисертації.

Особлива увага приділяється аналізу і визначенню соціальної ролі у забезпеченні розвитку держави і суспільства такими найвищими загальнолюдськими цінностями, як соціальна справедливість, гуманізм, рівність та свобода, відкрите вільне суспільство, права та свободи людини і громадянина, практично реалізуючи які тільки і можливо сформувати демократичну правову соціальну державу.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження є наукові роботи вітчизняних та зарубіжних вчених з питань, які розглядаються у дисертації. Серед них слід назвати роботи В.Б.Авер'янова, Є.В.Аграновської, С.С.Алексєєва, В.К.Бабаєва, М.В.Витрука, В.М.Горшеньова, В.Д.Зорькіна, М.І.Козюбри, В.О.Котюка, І.А.Ледях, О.А.Лукашової, Г.В.Мальцева, Н.Ненівські, В.С.Нерсесянца, М.П.Орзіха, П.М.Рабіновича, В.Ф.Сіренка, О.Ф.Скаун, О.В.Сурилова, Ю.О.Тихомирова, Є.А.Тихонової, М.В.Цвіка, З.М.Черніловського, О.І.Єкімова та інших відомих авторів.

Значне місце в дисертації займають положення, які розроблялися у працях класиків суспільної та суто юридичної науки у минулі часи. Конкретно - ідеї, які містяться у працях Арістотеля, Г.В.Гегеля, І.Канта, Ш.Л.Монтеск'є, а також у роботах М.О.Бердяєва, С.М.Булгакова, І.О.Ільїна, Б.О.Кістяковського, П.О.Кропоткіна, М.І.Палієнка, К.Поппера, А.Токвіля, С.Л.Франка та інших відомих учених.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автор за допомогою критерію соціальної справедливості здійснює аналіз усіх основних ознак і якостей демократичної правової держави, що допо-

магає більш глибоко уявити собі не тільки інститутивні і правові вимоги до цієї держави у власному її розумінні, але конкретно визначити ті моральні підвалини, яким повинна відповідати правова держава.

На захист виносяться такі основні висновки і пропозиції, до яких дисертант прийшов у ході свого дослідження:

- положення про те, що до кола основних ознак, які характеризують правову державу, відносяться не тільки саме правові за своєю суттю ознаки, але й ознаки морально, о порядку, серед яких соціальна справедливість як принцип правової держави займає провідне місце;

- беручи до уваги давній спір між прихильниками «юридичного поняття справедливості» (Сократ, Гоббс, Руссо) і тими, хто, навпаки, вважав справедливість передуючою праву (Гроцій, Монтеск'є, Вольтер, Кант), дисертант виходить з того, що навряд чи таке протиставлення може бути вихідною позицією у цьому спорі. Справа в тому, що справедливість є органічною, невід'ємною частиною права у його філософському, «широкому» розумінні, яке, у свою чергу, є критерієм дійсності права як сукупності діючих у державі правових норм;

- всупереч тлумаченому тривалий час у радянській суспільній літературі погляду на те, що поняття справедливості та рівності у різних історичні періоди сприймаються неоднаково, дисертант вважає, що такий висновок не може мати універсального характеру, оскільки існують такі соціальні загальнолюдські цінності, які завжди будуть оцінюватися світовою спільнотою як справедливі. Саме до них належить ідея правової держави, права та свободи людини і громадянина тощо;

- соціальна справедливість і рівність тісно пов'язані між собою, але їх не можна ні отожденовати, ні протиставляти одне одному. У зв'язку з останнім дисертант критикує тих з «нових демократів», які вважають, що зростання нерівності у суспільстві є нормальним процесом, а саме поняття соціальної справедливості - ідеологічний штамп, що віджив свій вік;

- соціальна справедливість у демократичній правовій державі завжди має гуманістичну спрямованість, що знаходить свій вираз у змісті діяльності, інститутах і формах цієї держави (забезпечення найбільшої людської свободи, рівний розподіл громадянських обов'язків, рівність громадян перед законом, демократичний і гуманний характер законів, справедливість суду, а головне - надання кожно-

му з членів суспільства рівних можливостей для свого розвитку і вдосконалення);

- історичний досвід свідчить про те, що ідея соціальної справедливості далеко не завжди сприяла утворенню в суспільстві демократичного політичного устрою. Достатньо навести для прикладу політичну програму Платона, засновану, як назвав її Карл Поппер, на «тоталітаристській справедливості», спроби тлумачити принцип справедливості з націоналістичних позицій, відокремити поняття справедливості від категорії «рівність» в її демократичному реальному розумінні, щоб стало зрозуміло, наскільки важливо правильно сприймати соціальну справедливість як один з найважливіших критеріїв формування громадянського суспільства і правової держави в Україні;

- соціальна справедливість як суспільне явище є однією з найважливіших соціальних і правових цінностей. Вона є водночас і моральною, і правовою категорією, яка виконує роль загального критерію у суспільних відносинах, пов'язаних з процесами обміну і розподілу, критерію, який допомагає з позицій загальнолюдських та інших пануючих у суспільстві уявлень порівняти, чи дійсно відповідає відплатування за зроблене соціальній цінності та характеру того, що зроблено:

- у демократичному суспільстві саме соціальна справедливість як відповідний соціальний ідеал багато в чому визначає можливість, доцільність та зміст як перспективних, так і поточних завдань, пов'язаних з оновленням суспільства, вдосконаленням діючого законодавства і, перш за все, Конституції держави, підвищенням дієвості та ефективності роботи державного апарату, застосуванням відповідних управлінських методів та форм і т.п.;

- за радянських часів переважно у публіцистичній літературі багато критичних зауважень було спрямовано проти принципу "рівних можливостей" як шкідливого і ліцемерного стосовно простого працівника. Але насправді без ліцемерства стосовно визначення місця кожного громадянина у громадській чи державній ієрархії нічого іншого й не можна обіцяти. Інша справа - забезпечити кожному дійсно рівні можливості для одержання освіти, прийняття на роботу, просування по службі тощо, звільнивши цей процес від номенклатурного відбору і протегування;

- соціальна справедливість має пряме відношення до визначення права і правової держави. Справа в тому, що, даючи визначення

правової держави, зовсім недостатньо сказати, що це держава, в якій здійснюються норми права, закони та інші нормативні акти. З історії своєї країни ми знаємо, що можуть існувати закони, які встановлюють правовий безкрай, санкціонують свавілля. Виходячи з можливості такої практики, ще Арістотель писав про правовий закон, тобто такий, який відповідає високим ідеям Права та Справедливості. У правовій державі повинні діяти саме такі закони та інші нормативні акти;

- соціальна справедливість як критерій державно-правових явищ має універсальне значення. Справа в тому, що вона виконує роль суспільного ідеалу, на який повинні рівнятися всі без винятку державно-правові структури, а також відносини, суб'єктами яких є різні державні інститути; крім того, - норми діючого права і т.п. Саме соціальна справедливість лежить в основі тих цілей, на досягнення яких спрямована політика держави, вона ж орієнтує і на вибір тих методів, за допомогою яких ця політика буде здійснюватися. Безумовно, таке становище може скластися лише у дійсно демократичному суспільстві, основною рисою якого є гуманізм і та ж соціальна справедливість. Не можна погодитися з думкою про те, що на дієвість у суспільстві принципів соціальної справедливості і гуманізму впливає виключно пануючий в ньому спосіб виробництва. У дійсності ж поряд з ним величезну роль відіграють й усі інші прогресивні чинники, які притаманні відповідному суспільному устрою (спосіб життя, суспільна свідомість тощо);

- принцип соціальної справедливості у державно-правовій сфері може успішно здійснюватися лише за умов відкритого суспільства і правової держави. Це пояснюється тим, що саме в правовій державі і відкритому суспільстві кожна з їх рис безпосередньо пов'язана з принципом соціальної справедливості. Це стосується, перш за все, самого панування Права у цій державі, заснованого на цьому Праві режиму законності, розвинутої правової свідомості громадян і т.п.;

- особливе значення має та якість правової держави, що її соціально-політичною основою є справжнє народовладдя, яке у житті держави і всього суспільства, стосовно, насамперед, сфери політичних відносин, найповніше гарантує соціальну справедливість. Слід спеціально зазначити, що панування у правовій державі соціальної справедливості спеціально підкреслене в Акті про проголошення незалежності України;

- справедливість як провідна ідея правової держави передбачає послідовну реалізацію у практичному житті принципу найвищої цінності людської особистості, безперечного забезпечення і реалізації праці та свобод людини і громадянина. Не може бути й мови про соціальну справедливість, якщо ігнорується особистість, її індивідуальність. Недарма саме людський вимір у наш час став у розвинутих країнах основним критерієм в оцінці тих чи інших державних інститутів та структур;

- у визначенні правової держави великого значення набуває підкреслення того, що це не тільки демократична правова, але й соціальна держава. Вказівка на соціальний характер правової держави ще більше підкреслює те, що в основі цієї держави поряд з іншими лежить і принцип соціальної справедливості. Соціальна держава, якою оголосили себе деякі держави Заходу, - це, по-перше, держава, яка гарантує для своїх громадян цивілізований рівень матеріального достатку, тобто матеріальний захист громадян; по-друге, - їхню особисту свободу; нарешті, гарантує соціальну злагоду в суспільстві та державі. Всі ці ознаки мають принципове значення. Не можна, як це роблять деякі політичні діячі, ототожнювати у даному контексті слово «соціальна» зі словом «суспільна»;

- в умовах правової держави великого значення набуває якість діючого в цій державі права. Від якості права, правової системи в цілому великою мірою залежить і впровадження принципу соціальної справедливості у життя суспільства. Повністю слід погодитися з тим, що право втрачає своє моральне значення, якщо воно не забезпечує справедливості. Зрозуміло, що і справедливість значно позбавляється реальної сили, якщо вона не забезпечується нормами діючого права, принципами, які панують у державі, самою самосвідомістю як громадян, так і посадових осіб відповідних органів державного апарату. Все це є ще одним доказом того, що систему діючого в Україні права слід активно реформувати, активно вдосконалювати. При цьому треба послідовно виходити з того, що справедливість перебуває «над правом», а в деяких випадках може йому протистояти, коли закон не відповідає принципу справедливості;

- підкреслюючи, що на понятті особистості ґрунтується вся мораль і політика, слід зауважити, що ця основа може бути міцною лише за умов, коли ця особистість буде не жебраком, не людиною, яка повністю залежить від держави та її структур, а буде власником, тобто

матиме необхідну економічну самостійність. Слід зазначити, що ця думка разом з іншими доказами щодо визначення переваг демократичного правового і соціального статусу людини у суспільстві достатньо послідовно розвивалася в українській філософській та юридичній літературі. У зв'язку з цим у дисертації аналізуються погляди Я.П.Козельського, С.Ю.Десницького, Б.О.Кистяковського, М.І.Туган-Барановського, які у своїх працях особливу увагу приділяли статусу людини, його правовому забезпеченню. Особливо слід підкреслити ту обставину, що прогресивні мислителі завжди пов'язували критерій справедливості не тільки з правами та свободами людини, але і з її обов'язками, бо саме такий підхід є проявом порівняльного початка справедливості;

- наукове та практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що розробки, які здійснив автор роботи, пропозиції та висновки, які викладені в дисертації, можуть бути використані і зіграти позитивну роль у розробці загальних і приватних питань правового регулювання в Україні, підготовці проектів нормативних актів, видання яких на чолі з Конституцією України є зараз першочерговим завданням законодавчої практики. Крім цього, розробки автора дисертації можуть бути плідними у ході підготовки законодавства стосовно організації і діяльності окремих ланок державного апарату України, що також є зараз одним з основних питань удосконалення державного управління, практичного здійснення розподілу державної влади, застосування місцевого самоврядування.

Висновки і положення з дисертації можуть бути використані у подальших дослідженнях цієї комплексної, дуже широкої і глибокої наукової проблеми. Крім того, матеріал дисертації може надати допомогу у викладанні ряду навчальних курсів у вищих учбових закладах юридичного профілю.

Апробація результатів дисертаційного дослідження була здійснена у таких формах:

- читання лекцій за відповідними темами навчального курсу «Загальна теорія держави і права» у Маріупольському гуманітарному інституті;

- видання консультації на тему «Соціальна справедливість і права людини»;

- видання у республіканському журналі «Віче» статті з питань міліції перехідного суспільства;

- обговорення питань дисертаційного дослідження на засіданнях профілюючих кафедр в Українській академії внутрішніх справ і Маріупольському гуманітарному інституті.

Структура роботи. Дисертація складається з вступної частини, двох глав, кожна з яких має три параграфи, висновку та списку використаної літератури.

Зміст дисертації

У вступі обґрунтовуються актуальність і ступінь дослідження теми дисертації, формулюються її мета і завдання, визначаються методологічні основи, наукова новизна, теоретична і практична значимість дисертації, формулюються положення, які виносяться на захист. Крім того, дається вказівка щодо апробації результатів дисертаційного дослідження.

Глава 1 - «Соціальна справедливість як політико-правова категорія» - складається з трьох параграфів:

1. Ідея соціальної справедливості в її історичному розвитку.
2. Соціальна справедливість як критерій оцінки державних і правових явищ.
3. Загальна характеристика правової держави з позиції реалізації соціальної справедливості.

У першому параграфі підкреслюється, що ідея соціальної справедливості має давню історію. Вона послідовно розвивалася разом з розвитком людського суспільства, була прапором у руках тих, хто боровся за свободу, демократію та соціальний прогрес. У наш час принцип соціальної справедливості є одним з головних критеріїв, за якими прогресивне людство, визнаючи соціальну справедливість за одну з головних загальнолюдських цінностей, проводить межу між гуманними демократичними та антигуманними поглядами і теоріями. При цьому мова не йде про будь-яке ототожнювання конкретних людей, їхню фактичну зрівняльність, підгін усіх під однаковий ранжир. Соціальна справедливість у правовій державі - це, перш за все, надання усім членам суспільства максимальних рівних можливостей для позитивного прояву своєї особистості, своїх здібностей, а крім того, надання необхідного соціального захисту усім членам суспільства, які за своїм віком або у зв'язку з іншими індивідуальними особливостями потребують підтримки з боку держави та суспільства. Останнє дуже важливо зараз здійснювати в Україні у зв'язку з тим кризовим станом суспільства, який найбільше б'є по людях похилого віку, хворих, дітях.

Аналіз історичного розвитку ідеї справедливості свідчить про те, що справедливість майже завжди поєднувалася з правом.

Коли ми кажемо, що правова держава - це держава, в якій панує Право (саме Право з великої літери), то цим же ми визнаємо, що в правовій державі одним з найважливіших критеріїв розвитку суспільних відносин поряд з Правом виступає і Справедливість. Адже справедливість органічно пов'язана з правом, вона є не тільки одним з принципів правового регулювання, але й входить у саму органіку права. Відомо, що в науці права існує багато різних його визначень, котрі, врешті-решт, зводяться до двох найважливіших положень. У першому випадку право визначається з позицій загальнофілософського, соціологічного підходу до нього, у другому - з позицій позитивістського, нормативного підходу. Але ці підходи ніяк не суперечать один одному, а, навпаки, зосереджують увагу на двох основних властивостях права - методологічній та організаційній (структуристській). У першому випадку право виступає як загальний критерій свободи, рівності і справедливості у суспільстві, при цьому принцип формальної рівності, який внутрішньо притаманний праву, і є, за Арістотелем, виразом закладеної в ньому зрівняльної справедливості. У другому випадку право розглядається як система діючих у суспільстві загальних, встановлених державою (відповідними її органами) правил поведінки (норм права).

Завдання полягає в тому, щоб, визначаючи, що таке право, об'єднати ці два підходи до права, звернувши увагу на те, що право - це загальна міра свободи, рівності і справедливості у суспільстві, яка є основою і визначає загальну спрямованість та сутність усієї системи права, діючої у дійсно демократичній правовій соціальній державі.

У другому параграфі першої глави дисертації підкреслюється, що соціальна справедливість з позицій гуманізму і демократії є найважливішим критерієм оцінки державних і правових явищ. При цьому слід підкреслити, що мова йде про оцінку з загальнолюдських позицій, тому що «класова» соціальна справедливість, класова мораль насправді, що б не казали з цього приводу ортодоксальні ліваки, завжди перетворювалася в суспільній практиці нашої країни у партійно-державний безкрай, масове порушення прав і свобод людини. Між тим, у громадянському суспільстві, суспільстві відкритому, демократичному саме відношення держави, різних політичних, державно-правових інститутів до особистості є полем, де з позицій моралі

і справедливості перевіряється соціальна суть держави, усіх її структур, її справжня політика. Саме з позиції критерію соціальної справедливості особистість, різні соціальні групи, врешті-решт, увесь народ оцінюють такі негативні явища в політичній системі України, в діяльності її державного апарату, як корумпованість значної частини чиновників у різних ланках державного апарату, штучне тлумачення принципу депутатського імунітету, що фактично звільняє депутатів різних рівнів від будь-якої відповідальності. Все це, у свою чергу, призвело до того, що населення, виборці у значній своїй кількості, керуючись саме принципом справедливості, негативно реагували на проведення виборів до Верховної Ради України, багато їх проігнорували ці вибори, не прийшли на виборчі дільниці.

У зв'язку з усім сказаним у дисертації стосовно соціальної справедливості як критерію оцінки державно-правових явищ слід значно ширше впроваджувати цей критерій у практику державного управління, взагалі оцінювати на його основі діяльність як різних ланок державного апарату і посадових осіб, так і різнобічних громадських структур.

У третьому параграфі першої глави говориться про те, що принцип справедливості має прямий вплив на всі найважливіші ознаки держави, яка визнається за правову державу. На нашу думку, правова держава, виходячи із зазначеного вище поняття права, повинна бути одночасно демократичною і соціальною, що й підкреслене в останньому проекті Конституції України (редакція від 26 жовтня 1993 року).

Принцип справедливості послідовно реалізується в кожному з інститутів демократії, які існують і діють у правовій державі (справедлива відповідно до закладених в ній принципів і норм виборча система, реальне здійснення принципу розподілу влад, розвинута система прав і свобод людини і громадянина, впровадження місцевого самоврядування тощо). Що стосується тієї ознаки, що дійсно правова держава повинна одночасно бути і державою соціальною, то принцип справедливості в цьому аспекті пов'язаний із забезпеченням цивілізованого рівня матеріального достатку громадян цієї держави, гарантуванням свободи кожній особистості, що додержується правових вимог, крім того, - із забезпеченням злагоди і спокою в суспільстві на основі додержання законності усіма діючими політичними силами.

У зв'язку з питанням додержання законності, а також тим, що дуже поширеною є думка відносно того, що правова держава - це

держава, де панують закони, слід внести з цього приводу деякі уточнення. Так, дійсно, у правовій державі панують закони. Але дуже важливо підкреслити, що мова йде не взагалі про будь-який акт, який має таку назву, а про закон, який повністю відповідає вимогам Права, а у зв'язку з цим і вимогам Справедливості. Ще Арістотель у свій час відрізняв правовий закон, тобто закон, який повністю відповідає ідеям і принципам Права і Справедливості, від законів, які хоча й видані відповідними державними органами, але не відповідають цьому демократичному і моральному критерію. В цьому ж плані продовжив цей напрям у визначенні якості закону І.Кант, який писав, що «держава - це об'єднання великої кількості людей, підлеглих правовим законам».¹

У дійсно правовій державі панують демократичні, справедливі, гуманні, саме правові закони, а не закони, які є не більш як засобами здійснення насильства над людьми, проведення антигуманної, тоталітарної політики.

Соціальна справедливість прямо чи посередньо пов'язана з кожною з якісних рис правової держави, впливає на їх зміст та соціальну спрямованість. Крім вже зазначених вище таких ознак правової держави, як обов'язкова відповідність закону високим ідеалам Права, верховенство Права, здійснення формальної рівності громадян і т.п., до цих ознак прийнято відносити відповідність діючих законів Конституції держави, підвищення ролі суду в забезпеченні законності, послідовне здійснення приписів законів на практиці, поширення ідеї правової держави на всі відносини, які реалізуються у суспільстві, і т.п. Безумовно, вплив принципу справедливості на кожен із згаданих рис правової держави, а також на інші риси, які також їй притаманні, не може бути однаковим як за своїм змістом, так і за формами цього впливу, його інтенсивністю тощо. Але в тому, що принцип справедливості й тут відіграє роль відповідного оціночного критерію, немає сумніву. Без усякого перебільшення можна сказати, що соціальна справедливість у цій своїй якості має універсальне значення для всіх відносин, пов'язаних з організацією та діяльністю правової держави.

Глава 2 - «Соціальна справедливість і основні якісні характеристики демократичної правової соціальної держави» - складається з трьох параграфів:

¹ Кант І. Соч. Т.4.Ч.ІІ. С.233.

1. Соціальна справедливість і принцип панування Права.
2. Соціальна справедливість і права людини.
3. Соціальна справедливість і принцип народовладдя в організації державної влади.

В першому параграфі другої глави доводиться, що ідея справедливості пронизує, складає одну з головних підвалин правової держави, саме тому ми маємо змогу стверджувати, що в цій державі практично діє принцип панування Права. Відомо, що протягом багатьох років у Радянському Союзі панував не принцип верховенства права, а навпаки - правовий нігілізм, що брав свій початок ще з праць засновників марксизму, які, як відомо, не дуже поважали право.

Навпаки, протягом усіх років радянської влади в країні, крім культу Сталіна, панували ще два культу: культ Комуністичної партії та культ держави, останній особливо у порівнянні зі статусом особистості громадянина. Тому зараз, у процесі формування в Україні громадянського суспільства і правової держави, особливу увагу слід приділити питанню затвердження у правовій ідеології суспільства, у правосвідомості народу і кожного громадянина ідеї верховенства саме Права, того незаперечного факту, що усе життя суспільства і держави, діяльність усіх політичних партій та рухів, кожного громадянина і кожної посадової особи повинні бути підпорядковані Праву, здійснюватися відповідно до його принципів і вимог правових норм. Зрозуміло, що це одночасно означатиме і підпорядкованість принципу соціальної справедливості, яка є складовою ідеї Права і повинна бути врахована у кожній нормі діючої у правовій державі системи права.

У другому параграфі другої глави звертається увага на те, що найбільш безпосередній вплив принцип соціальної справедливості має на права людини і громадянина. Сама поява ідеї цих прав і свобод у XVII-XVIII століттях була пов'язана з боротьбою прогресивних політичних сил за соціальну справедливість, проти феодальних привілеїв, розподілу людей на різні соціальні стани.

Ідея соціальної справедливості протягом століть постійно і все більш енергійно розвивалася, і це безпосередньо відбивалося на розвитку системи прав і свобод людини. Особливо інтенсивно цей процес почав розвиватися після другої світової війни, коли у грудні 1948 року була прийнята ООН Загальна декларація прав людини.

Зараз існує чимала кількість міжнародних документів з питань прав і свобод людини, які все більше і більше деталізуються, стають

максимально конкретними. Дуже важливо й те, що ставлення у тій чи іншій країні до прав людини і громадянина, практичне здійснення цих прав стають для світової спільноти головним критерієм розвитку демократії у відповідних державах. При цьому, як підкреслюється у Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ 1990 року, коли мова йде про додержання у державі прав і свобод людини, слід звертати увагу не тільки на формальне виконання відповідних норм закону, але й на дійсне дотримання вимог справедливості. Все це говорить про те, що принцип справедливості не тільки у національній, але й у міжнародній практиці набуває все більшого значення.

У третьому параграфі другої глави зосереджено увагу на тому, що принцип соціальної справедливості органічно пов'язаний з ідеєю народовладдя. Ця ідея є одним з основних напрямків втілення соціальної справедливості у процес державотворення, здійснення державної влади, надання останній демократичного характеру. Вихідною позицією у співвідношенні народовладдя і соціальної справедливості є не лише забезпечення здійснення волі та бажань більшості населення, всього народу, але й те, щоб у цьому процесі не було втрачено жодної конкретної людини, особистості, щоб її інтереси та воля мали пріоритетне значення у формуванні волі всіх

Слід наголосити на тому, що розвиток політичних інститутів, які засновані і відповідають принципу соціальної справедливості, саме народовладдя в усіх своїх різноманітних проявах передбачає активну соціальну діяльність активної людини, якою, як показує досвід розвинутих країн, може бути тільки реальний власник, що і забезпечує йому реальну можливість бути дійсно вільним. Поєднання власності і політичної активності - обов'язкова передумова реального демократичного політичного життя людини та суспільства в цілому.

В основних висновках підбито підсумки проведеного дослідження, сформульовано основні положення з цього приводу.

За темою дисертації опубліковано такі праці:

1. Троян О.І. Соціальна справедливість і права людини. Консультатія. Донецьк, 1994. 1 д.а.;
2. Копейчиков В.В., Троян О.І. Що береже моя міліція? Віче, 1994. № 10. С.41-50;
3. Копейчиков В.В., Троян О.І. Соціальна справедливість, реформа економіки і державна влада. Віче, 1995, №3.

Троян А.И. Социальная справедливость как нравственная основа демократического правового социального государства.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01- «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений».

Университет внутренних дел. Харьков, 1995.

Диссертацией является рукопись.

В диссертации содержится комплексный анализ влияния нравственных факторов на институты формирующегося в Украине демократического правового социального государства. Право неразрывно связано с моралью. Будучи всеобщей мерой свободы, равенства и справедливости в обществе, оно должно быть одним из наиболее действенных механизмов практической реализации моральных принципов в общественной и государственной жизни. Это в полной мере относится и к принципу социальной справедливости, имеющему универсальное значение в качестве нравственного регулятора. Наряду с исследованием общих исторических и теоретических проблем темы диссертации социальная справедливость рассматривается в ней под углом зрения критерия качества государственных и правовых явлений, как нравственная основа принципа господства права, реализации прав и свобод граждан, идеи народовластия.

Ключевые слова: социальная справедливость, верховенство права, права людини.

Troyan A.I. Social justice as the moral basis of the democratic legal and social state. Dissertation for the scientific degree of the juridical sciences candidate according to specialization 12.00.01

- The theory and history of state and law, the history of political and legal studies.

University of Domestic Affairs, Kharkov, 1995.

The manuscript is the dissertation.

Dissertation contains the all-round analysis of the moral factors influence on the institutions of the democratic legal and social state, forming in the Ukraine. Law is indissolubly connected with moral. Being the general measure of freedom, equality and justice in the society, it has to be one of the most effective mechanisms of practical realization of moral principles in the public and state life. This fully relates to the social justice principle, having universal meaning as the moral regulator. Side by side with

analysis of general historical and theoretical problems of the dissertation topic, the social justice is considered in it under the standpoint of the quality criterion of the state and legal phenomenos, as the moral basis of law state principle, the rights and freedoms realization of citizens, the democracy idea.

Key words are the social justice, the law domination, the human's rights.

Відповідальний за випуск доцент А.М.Шульга

Підписано до друку 15.03.95. Папір газетний
60x90/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 1,1.
Обл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим.
Замовлення № 13

Дільниця оперативного друку Університету
внутрішніх справ. 310080, Харків, пр.50-річчя СРСР, 27

AB 32.211